

Metodologická poznámka k teorii ekonomiky obrany státu

Úvodem pokládám za potřebné poznamenat, že tento příspěvek je skutečně „poznámkou“ ke komplexnímu výzkumnému problému, jímž je analýza „teorie ekonomiky obrany státu“ a „teorie ekonomiky ozbrojených sil“. Cílem příspěvku je nastolit metodologické problémy, jimiž by se mohl (měl) ubírat další výzkum této problematiky, jak ji ve svém výzkumném programu má katedra ekonomie Fakulty ekonomiky a managementu Univerzity obrany v Brně.

Úvod

Poslední desetiletí minulého století přineslo podstatné změny v oblasti obrany státu, které byly zpočátku příznačné rozpadem bipolární bezpečnosti a posléze i změnou v zaměření bezpečnosti státu od „konkrétního, jednoznačně definovaného protivníka, resp. nepřítele“ k bezpečnosti; pracovně ji nazvěme „globální“, kdy „konkrétní protivník“ se (ve smyslu blokové obrany) rozplynul se zánikem Varšavské smlouvy. S mezinárodními akcemi terorismu se bezpečnost státu posunula do naprosto jiné roviny. Stala a stává se bezpečností integrovanou, a to jak ve smyslu zapojení (v podstatě) všech složek státu do bezpečnosti země, tak i bezpečností integrovanou ve smyslu mezinárodním, kdy společným nepřítelem je (na rozdíl od předchozích „viditelných“ protivníků) „neviditelný“ terorismus.

To jsou zcela nové problémy, na které by měla adekvátně reagovat i teorie zabývající se problémy obrany, resp. bezpečnosti země. Bylo (a je) zajímavé sledovat teoretickou reflexi tohoto problému, jak těžko se rodí nové přístupy (paradigma) teorie. Výjimkou nebyla ani ekonomická reflexe zmíněných problémů. Po rozpadu východního bloku zjevně, později již méně intenzivně, ale přesto až do dnešní doby rezonovalo v oblasti ekonomické teorie předchozí paradigma založené na ideji válečné ekonomiky jako vědy zabývající se hospodářskými problémy z hlediska přípravy a vedení války. K němu se v ekonomických analýzách přidružovaly termíny „gorbačovské éry“, jako např. idea tzv. rozumné dostatečnosti obrany, přičemž bylo opomenuto, že tento pojem reflektoval zcela jiné historicko-politické souvislosti patřící do éry blokové obrany.

Je třeba kriticky říci, že bylo velmi málo autorů v oblasti teorie ekonomiky obrany státu, kteří rozpoznali změněnou situaci a dokázali na ni také promptně reagovat. Z nich pokládám za potřebné zmínit práce publikované prof. Krčem, resp. zpracované pod jeho vedením, či jeho spolupracovníků na Vojenské akademii v Brně, resp. na Univerzitě obrany v Brně. V těchto pracích je např. podána analýza jednotlivých ekonomických škol nahlízejících na problém ekonomiky obrany (viz publikace KRČ, M. *Nástin dějin ekonomiky obrany*. Vydalo Ministerstvo obrany-AVIS, Praha 2001, ISBN 80-7278-100-6. 210 stran), či zkoumán problém paradigmatu (ekonomické) vědy (viz KRČ, M. a kol. *Metodologie vědy a vědeckého poznání*. Brno, UO, 2005, ISBN 80-7231-004-6), případně činěn pokus nahlédnout na problémy ekonomiky obrany nástroji ekonomické analýzy (Holcner, V. et al. *Selected Issues of National Defense Economics*. Brno, University of Defence. Faculty of Economics and Management. 2006. ISBN 80-7231-125-5).

Přes uvedené pozitivní změny je celá řada problémů, které bude potřebné řešit. K nim řadím samotnou otázku o podstatě „teorie ekonomiky obrany státu“, resp. „teorie ekonomiky ozbrojených sil (armády)“ jako teorie (resp. vědní disciplíny).

O existenci „teorie ekonomiky obrany státu“ a „teorie ekonomiky ozbrojených sil“ snad není pochyb. Je možné dokázat, že výpovědi těchto „teorií“ splňují znaky systému, který nazýváme „teorií“. Mnohem svízelnější problém vzniká, máme-li vyslovit závěr o tom, že dané teorie jsou „vědní disciplínou“. V tomto případě mně vůbec nejde o zpochybnění vědního oboru, který je „úředně zaregistrován“, ale o mnohem fundamentálnější souvislosti, které si představitelé naprosté většiny věd (!) vůbec neuvědomují, čehož důsledkem je, že se sama daná „věda“ metodologickými nástroji nereflektuje jako věda!

Obecně vzato, má-li být věda vědou, musí mít definováno své postavení v systému věd, svůj vlastní předmět zkoumání, výzkumnou metodologii, vlastní vědecké metody, své funkce, apod. Pokusím se stručně nastínit některé otázky k řešení těchto problémů a důsledky řešení pro samotnou vědu a praxi.

První otázkou je problém „místa vědy“ v systému věd, tedy v našem případě „ekonomiky obrany státu“ v systému ekonomických věd (resp. v systému věd vůbec). Uvedený problém je vhodné zkoumat ze systémového aspektu. Z tohoto hlediska ekonomika obrany státu vystupuje, resp. je třeba podrobně dokázat, že tato teorie je relativně samostatnou disciplínou s vlastním předmětem zkoumání a svými funkcemi.

Již samotné hledání odpovědi na otázku, „co je předmětem zkoumání ekonomiky obrany státu?“, se zdá být zcela samozřejmé. Pokud použijeme tautologickou odpověď, že jsou jí jevy, které se týkají ekonomických problémů obrany státu (a hned je možné si položit zpochybňující otázku, zda jde skutečně jen o zkoumání „ekonomických problémů obrany státu?“, či s ohledem na zmíněné změny ve zkoumání „ekonomických problémů bezpečnosti státu“ nedochází k porušení vztahu mezi referentem, pojmem a znakem, jak jej zobrazuje trojúhelník reference), je taková odpověď, tak jako každá tautologie, sice absolutní pravdou, avšak nemá sama o sobě žádnou informačně výzkumnou hodnotu. Musíme tedy začít hledat množinu všech jevů, které patří do zmíněné oblasti.

Se zřetelem na výše uvedenou poznámku s rozpadem bipolární bezpečnosti o jejích proměnách je potřebné upřesnit i předmět zkoumání. Řešení této otázky má velký praktický význam. Zřetelně a adekvátně definovaný předmět teorie ekonomiky obrany státu totiž může přispět k potřebné organizaci vědeckého výzkumu, k zaměření výzkumné práce, k patřičné organizaci vědecko-výzkumných pracovišť, k potřebnému zaměření výuky i k personálnímu vybavení kateder. Odpovědi na tyto otázky nemají, jak by se mohlo zdát, spekulativní, čistě akademický charakter, nýbrž v nich tkví vedle zmíněného dopadu na způsob organizování vědeckého výzkumu, institucionální členění výzkumných pracovišť v rezortu obrany i „klíč k financování vědeckého výzkumu“.

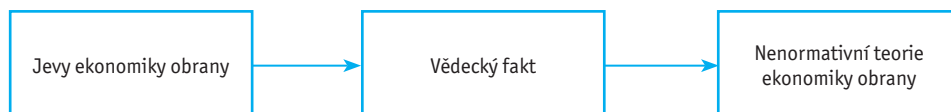
Druhá skupina problémů vzniká s genetickým aspektem zkoumání „teorie ekonomiky obrany státu“. V tomto smyslu hledáme odpověď na otázku vzniku „teorie ekonomiky obrany státu“, jejího konstituování jako teorie a vědní disciplíny. Mám za to, že v této otázce výzkum problému „teorie ekonomiky obrany státu“ v ČR, zásluhou např. výše zmíněných prací, pokročil poměrně daleko. Avšak to je teprve jedna strana problému. Jak bylo zmíněno, je potřebné založit fundovaný výzkum opřený o metodologii vědy, který bude specifikovat postavení této teorie jako „vědní disciplíny“ a upřesní její výzkumný předmět. Ten, původně vymezovaný v dobách „éry blokové obrany“, již neodpovídá realitě. Nespecifikovaný předmět, s ohledem

na výše zmíněné změny, může vést k nesprávné zaměřenosti výzkumu a k nevhodné interdisciplinární týmové organizaci vědecké práce, ale i k neadekvátně zaměřenému obsahu výuky.

Třetím aspektem, který můžeme použít při zkoumání „teorie ekonomiky obrany státu“, je aspekt epistemologický. Z tohoto hlediska vystupuje teorie obrany státu jako systematizovaná výpověď normativní či nenormativní povahy.

Nenormativní přístup je založen na pozitivistické metodologii. Vychází z logiky zkoumání, jejíž podstatu vyjadřuje obr. 1.

Obr. 1: Logika nenormativního přístupu k poznávání jevů zkoumaných teorií ekonomiky obrany

Označme souhrnně všechny jevy, které jsou potenciálně předmětem výzkumu „teorie ekonomiky obrany“, jako „jevy ekonomiky obrany“. Pro ně je charakteristické, že existují objektivně, ač jsou v podstatné míře výsledkem činnosti různých subjektů. Jejich objektivnost je dána především tím, že dané jevy vystupují pro aktéry bezpečnostní politiky jako dané determinanty, jako faktory, které již existují. Aktéři bezpečnostní politiky je „nemohou překročit“, resp. „vynechat“ z okruhu činitelů ovlivňujících (determinujících) jejich rozhodování.

Nenormativní přístup vychází právě ze zdůraznění uvedené autonomie jevů. Při jejich zkoumání se vychází z předpokladu, že bychom měli dané problémy zkoumat „nezaujatě“, brát zkoumané jevy takové, jakými „samy o sobě“ jsou ve skutečnosti. Filozoficko-metodologický návod k tomuto zkoumání dává pozitivistická metodologie. V rámci takového metodologického přístupu považujeme jevy za „pouhá fakta“, jež mají být pouze popisována, tříděna, avšak nehodnocena. Takovou teorii ekonomiky obrany státu můžeme nazvat „**deskriptivní teorií ekonomiky obrany státu**“. V rámci ní jsou vyslovovány vědecké závěry, které podléhají metodě verifikace (ověření) nebo falzifikace (vyvrácení).

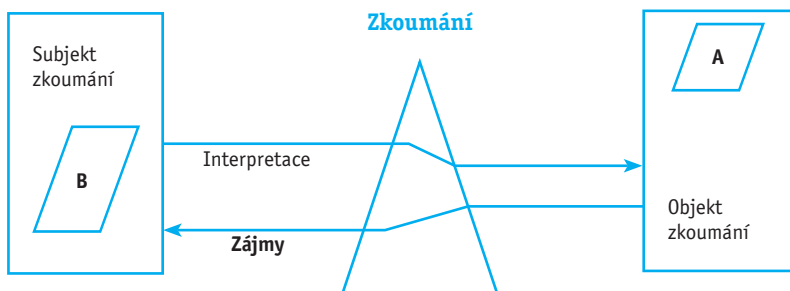
Vedle této teorie můžeme rozlišovat „**normativní teorii ekonomiky obrany státu**“. Ta vychází z normativního přístupu, resp. axiologické metodologie. V tomto případě jsou výpovědi hodnotově orientované a svým obsahem metafyzické, protože nemají empiricky prověřitelný obsah. Tvůrci těchto teorií vypovídají o daném problému z pozic určité axiologické metodologie, což znamená, že výpovědi o zkoumané skutečnosti hodnotí z pozic určitých sociálních a etických norem. Pro normativní teorie platí, že při prověřování jejich správnosti je můžeme podrobit toliko formálně logické analýze. Podstatu normativního přístupu můžeme objasnit na základě analýzy subjekt-objektového vztahu.

Při normativním přístupu má zkoumání „zainteresovaný charakter“. Skutečnost je hodnocena z pozic hodnot a zájmů politických aktérů, resp. hodnotové orientace výzkumníka. Daná teorie tak získává zvýznamněný charakter. Není, jak je tomu v případě pozitivních teorií, „čistým popisem“ problému.

Přístupy na obr. 2 jsou východiskem pro projekci a pojetí tří typů (budoucích) stavů společnosti, a tudíž i tří typů teoretické reflexe problému.

Schéma na obr. 3 pak vyjadřuje a popisuje problém normativního a nenormativního pojetí společenského problému. Pohyb ve společnosti je jednosměrným procesem, který je z temporálního hlediska vyjádřen plynutím událostí od současného bodu směrem k budouc-

Obr. 2: Normativní analýza jako subjekt-objektový vztah

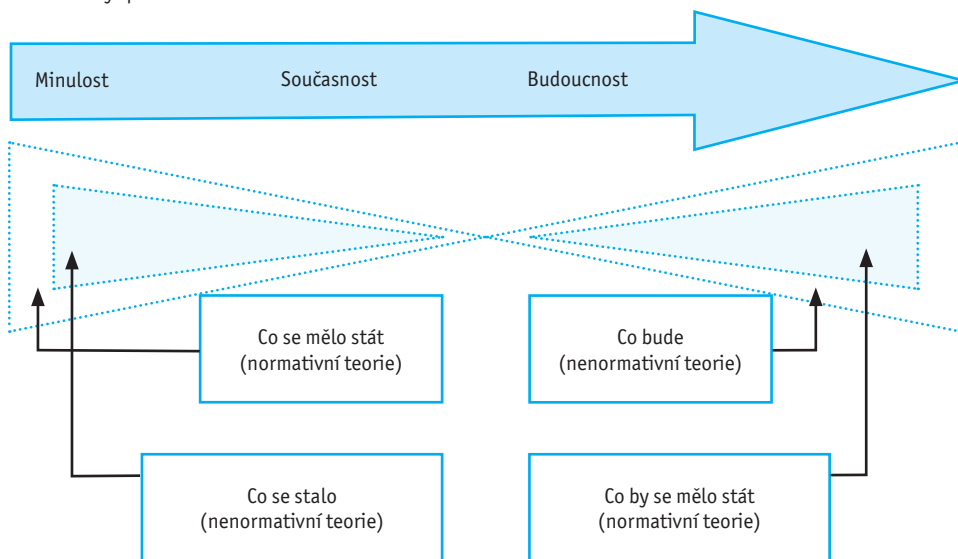

Legenda:

A...Předmět výzkumu

B...Teoretický obraz (zvýznamněná interpretace)

Obr. 3: Normativní a nenormativní přístup v teorii a jeho vliv na projekci tří typů teorií zobrazujících (možné) stavy společnosti

nosti. To, co proběhlo před přítomností, je minulostí. Minulost je to, co již nelze měnit. Je to svého druhu „ontologická substance“. O minulosti můžeme nezainteresovaně říci, že se uskutečnila. Můžeme však také k již proběhlému stavu přistoupit normativně a konstatovat, že se mělo („raději“) stát to či ono.

Obdobně můžeme přistoupit k pojetí budoucnosti. Nenormativně můžeme budoucnost pojímat jako to, „co bude“. Můžeme ale na budoucnost nahlížet normativně. Pak vyjadřujeme naše cíle, přání a touhy v tom smyslu, že očekáváme, „co by se mělo stát“. Kritériem „co by se mělo stát“ jsou určité hodnoty, jako např. „spravedlnost“.

Současnost je spojnicí mezi minulostí a budoucností. Také k ní můžeme přistoupit z pozic uvedených metodologických přístupů. Nenormativní pozici vyjadřuje postoj „laissez faire“,

kdy se má za to, nechat plynout události samy tak, jak jdou. Normativní přístup pak předpokládá regulaci (např. roli vlády jako orgánu, který v přítomnosti projektuje budoucnost a reguluje „chod událostí“ tak, aby vyústil do normativního ideálního stavu).

Uvedené problémy jsou obecně platné. V rámci okruhu svého předmětu zkoumání by na ně měla hledat odpovědi jak nenormativní, tak i normativní teorie ekonomiky obrany státu, protože ta je jako teorie návodem pro činnost aktérů bezpečnostní politiky státu, jak realizovat cíle bezpečnostní politiky v oblasti ekonomického zabezpečení obrany státu. V podstatě existují dvě základní „cesty“, teoreticky přesněji řečeno, dvě základní metodologie k dosažení cílových stavů, a to nenormativní metodologie a metodologie normativní a na nich koncipované teorie ekonomiky obrany státu. V praxi budeme pravděpodobně používat mix obou metodologií.

To, k jaké metodologii se v rámci teorie ekonomiky obrany státu přikloníme, bude mít význam pro logickou výstavbu této teorie. Z metodického hlediska můžeme volit mezi deduktivně axiomatickým přístupem, přístupem induktivně tvořené teorie, resp. mixem obou přístupů.

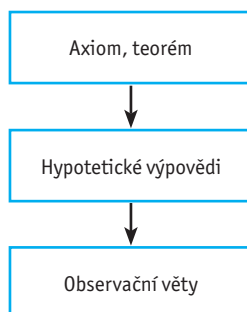
Deduktivně axiomatický přístup výstavby teorie ekonomiky státu bude typický pro normativně orientovanou teorii. Jeho podstatu zobrazuje schéma (obr. 4).

V tomto případě se východiskem pro odvození teorie tvoří teze ve formě axiomu, tedy předpokladu dané teze, že tomu tak je samo o sobě bez dalšího důkazu. Jestliže je závěr vyvozen, v rámci dané teorie se předpokládá, že je nepochybný. Pravdivost závěru závisí jen na pravdivosti výchozích vět, a předpokladu, že jsme při odvozování neučinili formálně logickou chybu. Takto deduktivně axiomaticky vzniklá teorie je založena buď na progresivní dedukci (na odvození od axiomů k teorémům) nebo na regresivní dedukci, kdy teorie je odvozována z teorémů k axiomům. Při takto deduktivně vytvářené teorii vzniká praktický problém související s ověřením dané teorie. Pokud jsou výchozí věty pravdivé, pak je pravdivý i závěr. Pokud jsou dané věty hypotetické, pak z nich odvozené věty samy o sobě nic nevyovídají o pravdivostní hodnotě teorie.

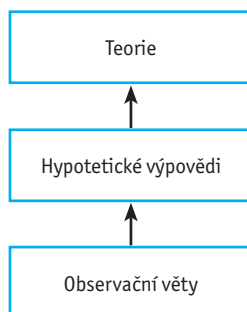
Druhým možným postupem je **postup induktivní** (obr. 5).

Východisko pro tvorbu teorie tvoří fakta, o nichž je vypovídáno ve formě tvrzení (vět). Na základě empiricky získaných údajů jsou pak vytvářeny hypotetické výpovědi a tvořena teorie. S tímto přístupem se setkáváme u těch teorií, které vycházejí z nenormativního přístupu (resp. pozitivistické metodologie). Induktivní postup se liší od deduktivního i tím, že vyslovený závěr má pravděpodobnostní charakter. Jestliže tedy existují např. ekonomické faktory, které reálně existují, pak z nich ale mohou indukci být odvo-

Obr. 4: Deduktivně axiomaticky odvozená teorie

Obr. 5: Induktivně odvozená teorie

zeny jak pravdivé, tak i nepravdivé závěry. Jestliže se nejedná o úplnou indukci, pak mohou vyslovené závěry být i chybné.

Třetím možným přístupem výstavby teorií je **deduktivně induktivně** odvozená teorie (obr. 6).

Induktivně deduktivní postup nejpřesněji odpovídá povaze zkoumání uplatňované teorií ekonomiky obrany státu. Východiskem je zkoumání faktů, hledání opakovatelnosti, a z nich odvozené vyslovování obecných závěrů, které je možné v principu verifikovat.

Vidíme tedy, že v teorii ekonomiky obrany státu bychom měli rozlišovat mezi rovinou normativních teorií, které jsou v principu neverifikovatelné, a rovinou výroků, které jsou v principu empiricky potvrditelné (pozitivně verifikovatelné) nebo vyvratitelné (negativně verifikovatelné). Teoretická reflexe těchto problémů může být součástí dalšího výzkumného rozvoje teorie ekonomiky obrany státu.

V neposlední řadě bude potřebné blíže specifikovat funkce teorie ekonomiky obrany státu jako vědní disciplíny, protože jedním z klíčových požadavků na aspiraci vědy „být vědní disciplínou“, je vedle zmíněného vlastního předmětu zkoumání, specifických kategorií, i plnění funkcí, které vyplývají z podstaty dané vědní disciplíny. Tato otázka není, pokud je mi známo, v teorii ekonomiky obrany státu dostatečně řešena. V obecné rovině, pracovní vzato, můžeme v případě „teorie ekonomiky obrany státu“ uvažovat o funkci explanační a funkci prakticko-doporučující.

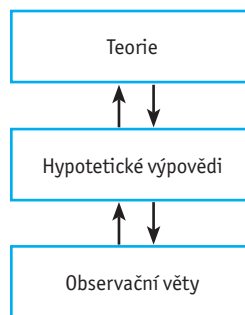
Podstata **explanační funkce** spočívá v tvorbě výpovědí o zmiňované množině jevů (označených jako „jevy ekonomiky obrany státu“). Výstupem této funkce je teoreticky konzistentní systém poznatků, hypotéz a dílčích teorií v rámci vědní disciplíny „teorie ekonomiky obrany státu“. Zmíněná explanační funkce může být kauzální, genetická či teleologická.

Prakticko-doporučující funkce vyjadřuje vztah mezi výpověďmi „teorie ekonomiky obrany státu“ jako teoretického systému, a významem této teorie jako návodem pro činnost politických aktérů. Vztah mezi „výpověďmi“ teorie ekonomiky obrany státu a jejím významem pro praktickou činnost má charakter dvou otevřených cyklů.

První je vyjádřen vztahem: teoretická výpověď [1] – činnost politických aktérů [1] – teoretická výpověď [2] – činnost politických aktérů [2] ... atd. V tomto ohledu teoretická reflexe „předbíhá“ realitu, „popisuje“ ji, resp. hodnotí prostřednictvím explanační funkce.

Prakticko-doporučující funkce je založena na „opačně“ startujícím cyklu, kdy východiskem je činnost politických aktérů [1] – teoretická výpověď [1] – činnost politických aktérů [2] ... atd. Praxe v tomto případě vystupuje jako „zadavatel“ teoretických problémů. Teorie se v tomto smyslu rozvíjí v závislosti na praxi. Řeší praktické problémy a ve formě teoretických doporučení je metodologickým návodem pro činnost aktérů zabývajících se problémy ekonomického zabezpečení obrany státu.

Obr. 6: Deduktivně induktivně odvozená teorie

Závěr

To jsou, podle mého názoru, základní teoreticko-metodologické problémy, které by měly být součástí sebereflexe „teorie ekonomiky obrany státu“ konstituované jako vědní disciplíny. Obdobnou analýzu problémů bychom mohli nastolit ve vztahu k „teorii ekonomiky ozbrojených sil (armády)“.

Závěrem znovu připomínám, že uvedený příspěvek je potřebné pojímat v souladu s názvem jako metodologickou poznámku k uvedené problematice, která si v žádném případě nečiní nárok na úplnost analýzy. Jde spíše o námět do diskuze, podnět pro teoretickou reflexi daného problému v rámci komplexního výzkumu, jímž se může zabývat Fakulta ekonomiky a managementu Univerzity obrany v Brně.

Literatura:

- [1] HOLCNER, V. et al. *Selected Issues of National Defense Economics*. Brno: University of Defence. Faculty of Economics and Management. 2006. ISBN 80-7231-125-5.
- [2] KRČ, M. *Nástin dějin ekonomiky obrany*. Vydalo Ministerstvo obrany-AVIS, Praha 2001, ISBN 80-7278-100-6.
- [3] KRČ, M. a kol. *Metodologie vědy a vědeckého poznání*. Brno. UO. 2005. ISBN 80-7231-004-6.
- [4] MILL, J. S. Systém deduktivnej a induktivnej logiky. In *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus. Voluntarismus. Novokantovstvo*. Bratislava. VPL 1967, s. 126-138.
- [5] OCHRANA, F. *Věda: studie k filozofii vědy*. Bratislava. VVPŠ 1991.
- [6] OCHRANA, F. Nový duch vědy Gastona Bachelarda. In *Filosofický časopis*. Praha. 2/1998, s. 203-211.
- [7] POPPER, K. R. *Logika vědeckého bádání*. Praha: Oikoymenh 1997.
- [8] REICHENBACH, H. *The Rise of Science Philosophy*. Berkeley and Los Angeles. 1954.
- [9] REICHENBACH, H. Vznik vedeckej filozofie. In *Antológia z diel filozofov: Logický empirizmus a filozofia prírodných vied*. Bratislava: VPL 1968.
- [10] RUSSELL, B. *Logika, jazyk a věda*. Praha 1967.
- [11] *Vojenské rozhledy*. Ročník 1-14. Praha, 1992-2005.
- [12] VOLNER, Š. *Geopolitika. Metodológia. Zdroje. Prax. História*. Zvolen: Bratia Sabovci, 2004.
- [13] VOLNER, Š. *Geopolitika pre 21. storočie?* Zvolen: Bratia Sabovci 2004.

Jestliže podstatu paradigmatu teorie ekonomiky obrany státu jako vědy, která se formovala ve 20. století, lze vyjádřit dvěma postuláty: existencí obranné ekonomiky jako specifického systému národního hospodářství v době míru i za války a ekonomickou mobilizací jako způsobu realizace válečně-ekonomického potenciálu, pak v současnosti základ nového paradigmatu by měl tvořit formující se nový způsob ekonomického zabezpečování možných ozbrojených konfliktů (válek) 21. století, který musí být založen na podpoře kritické vojenské síly a připravenosti k multivariantní ekonomické mobilizaci.

Dr. Luboš Štancl, CSc.

*Aktuální problémy teorie ekonomiky obrany státu na počátku 21. století
Vojenské rozhledy 3/2006*